

УДК 159.955:378.147

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.49.35-37>

О. Кожедуб, канд. соц. наук, доц.

kozedub2000@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-7332-1727,

В. Гаврюшенко, канд. психол. наук

gavryushenko2008@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5119-0890,

К. Калишенко, викладач

psy.kalyshenko@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4910-1702

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ "МИСЛЕННЯ КУРСАНТІВ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ"

На підставі аналізу окремих положень філософської, психологічної, педагогічної літератури здійснено операціоналізацію та визначено зміст поняття "мислення курсантів вищого військового навчального закладу". Зазначено, що соціально-психологічну природу мислення доцільно досліджувати, базуючись на діяльнісному підході, адже в основі пізнавальної діяльності особистості курсанта ВВНЗ лежить мислення. Такий підхід дозволяє розкрити особистісний (потреба в пізнанні, значущість отриманих знань, цілі та план пізнавальної діяльності) і процесуальний (аналітико-синтетична діяльність) аспекти мислення курсантів ВВНЗ. Коротко висвітлено характеристику мисленнєвих явищ: мисленнєва діяльність (система мисленнєвих дій та операцій, спрямованих на вирішення конкретного завдання), мисленнєві операції (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, абстрагування тощо), види мислення (аналітичне, критичне, практичне, економічне, екологічне, наукове тощо), форми мислення (поняття, судження, умовивід). Наголошено, що знання соціально-психологічної природи мислення курсантів ВВНЗ дозволить військовому педагогу визначити оптимальні шляхи застосування таких новітніх педагогічних технологій, як технологія ситуаційного навчання (кейс-метод), технологія критичної (екстремальної) ситуації, технологія повного засвоєння, технологія евристичного навчання, імітаційні технології тощо. Визначено перспективи наукового дослідження, яке вбачається у формуванні певних видів мислення (напр., аналітичного, критичного, професійного, креативного тощо) курсантів засобами новітніх педагогічних технологій.

Ключові слова: мислення, курсант вищого військового навчального закладу, мислення курсанта вищого військового навчального закладу.

Постановка проблеми. Звернемось до такої популярної теми, як "мислення". Питання природи (походження, витоків) мислення турбували і турбують представників різних наук. Сьогодні спостерігається розмаїття визначень поняття "мислення", зокрема, філософська, психолого-педагогічна, психофізіологічна література, насичена теоретико-методологічними підходами до дослідження природи, структурних елементів, видів, форм та стилів мислення. У своєму дослідженні будемо спиратися на діяльнісний підхід, адже мислення лежить в основі пізнавальної діяльності особистості. Особливої актуальності це дослідження має ще й тому, що розуміння природи мислення курсантів вищого військового навчального закладу (ВВНЗ), дозволить читачам, і особливо військових педагогів не психологічного профілю, розібратись у розмаїтті проблематики, пов'язаної з формуванням, розвитком мислення курсантів під час навчальних занять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до електронного каталогу Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, за запитом "мислення", сформувало перелік з майже 1000 джерел. Тематика цього переліку найрізноманітніша. Науковці досліджують творче, візуальне, логічне, міфопоетичне, соціальне, художнє, критичне, професійне, технічне, просторове, продуктивне, креативне, логічне, оперативне, стратегічне, дивергентне, практичне, поетичне, теоретичне, образне, публіцистичне, консервативне, економічне, екологічне, правове, педагогічне, математичне, суспільно-політичне мислення. У центрі уваги науковців залишаються такі види мислення, як: наочно-дійове, наочно-образне, абстрактно-логічне. Зацікавленість викликає також культура мислення, діагностика розвитку мислення, формування та розвиток мислення представників різних соціальних груп, способів, структура, стиль (науковий, творчий, побутовий, інженерний, художній) та форми мислення.

Не стоять осторонь і представники військово-психологічної та військово-педагогічної науки та практики. Яскравим прикладом такого роду досліджень є: обґрунтування педагогічних умов формування критичного мислення курсантів у процесі навчання у ВВНЗ (О. Марченко), удосконалення професійного мислення в курсантів-пілотів у процесі вивчення дисциплін пілотажно-навігаційного циклу (Ю. Руденко), формування професійного мислення в майбутніх молодших спеціалістів прикордонної служби (О. Шемчук), формування критичного мислення майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки (В. Конаржевська). Як видно з тематики досліджень, ці наукові розвідки мають на меті дослідити особливості застосування психолого-педагогічних умов у формуванні різних видів мислення у курсантів ВВНЗ.

Мета статті визначити психолого-педагогічний зміст поняття "мислення курсантів ВВНЗ".

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ми є свідками глобальних економічних, соціальних, культурних, технологічних змін, які відбуваються в українському суспільстві. Такі зміни знайшли своє віддзеркалення в якісно-кількісних змінах особистості сучасного українця. Перетворень зазнали всі структурні елементи особистості – психічні процеси (у т. ч., і мислення), психічні стани (напр., настрій), психічні властивості (напр., спрямованість). Зазначимо, що якісно-кількісні зміни свідомості, сприйняття, мислення сучасного українця, у тому числі, і курсанта ВВНЗ, перебувають під впливом багатьох чинників.

Сучасним ЗСУ сьогодні потрібні офіцери з високим інтелектуальним рівнем, які володіють культурою мислення, знають його загальні закони, здатні в письмовій та усній мові правильно (логічно) оформити його результати. Загальноприйнятим є той факт, що традиційна система підготовки офіцерських кадрів вже відживає і на цьому фоні формується нова, яка шукає нові шляхи

хи, способи, засоби формування молодого покоління вітчизняних офіцерів.

Досягнення мети публікації вимагає операціоналізації та концептуалізації поняття "мислення курсантів вищого військового навчального закладу". Мислення є предметом вивчення ряду наук: філософії, логіки, психології, педагогіки. Ці визначення різняться, адже різняться і предметне поле кожної науки.

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке визначення поняттю *мислити* – "уявляти, створювати конкретні та абстрактні образи, оперувати ними та подумки робити відповідні висновки" [2, с. 668]. Філософський енциклопедичний словник визначає *мислення* як інформаційну діяльність, що набула якості опосередкованого, узагальненого пізнання, яке за допомогою абстрагування, міркувань (зіставлень пізнавальних образів та логічного виведення думок) і типізації даних про світ явищ, розкриває їхні необхідні зв'язки, закономірності, тенденції розвитку. Укладачі філософського енциклопедичного словника наголошують на тому, що *мислення* виходить за межі емпіричного споглядання, ідеально відтворює процеси буття в їх необхідності та потенційності, що дозволяє формувувати закони. Мислення пов'язане з моделюванням можливих ситуацій, і тому здатне до планування дій та передбачення їхніх наслідків. Процес мислення визначається рядом логічних операцій, а саме: порівняння пізнаваних об'єктів (наочно даних чи уявних, ідеалізованих); аналіз і синтез даних; абстрагування істотних ознак об'єктів від їхніх другорядних рис і від самих об'єктів; узагальнення, класифікація тощо [9, с. 378]. Як процес пізнавальної діяльності індивіда, який характеризується узагальненням та опосередкованим відображенням дійсності, визначає *мислення* Короткий психологічний словник за загальною редакцією А. Петровського [5, с. 211].

Зауважимо, що С. Гончаренко визначає *мислення* як вищу форму відображеної діяльності у психіці, ідеальну діяльність, результатом якої є об'єктивна істина. Автор наголошує, що в основі людського мислення лежить чуттєве сприйняття, яке трансформує структуру мислення. На думку С. Гончаренка, за допомогою мислення людина може здійснювати передбачення, адже результатом мисленнєвої діяльності може бути момент раптового розуміння, здогадки – інсайт [3, с. 208].

Психологи серед різноманіття мисленнєвих явищ вирізняють:

- *мисленнєву діяльність*, яка представляє собою систему мисленнєвих дій, операцій, що спрямовані на вирішення конкретного завдання;
- *мисленнєві операції*, до яких належать: аналіз, порівняння, узагальнення, абстрагування, класифікація, систематизація, конкретизація;
- *форми мислення*: судження, висновки, поняття;
- *види мислення*: наочно-дійове, наочно-практичне, словесно-логічне [4, с. 111-112].

Вітчизняна та зарубіжна психологічна традиція у визначенні природи мислення ґрунтується на діяльнісному підході, відповідно до якого мислення є процесом пізнавальної діяльності людини, яка характеризується узагальненням та опосередкованим відображенням предметів та явищ дійсності в їхніх суттєвих зв'язках і відносинах. В основі такої діяльності лежить комплекс когнітивних та метакогнітивних навичок та настанов [1, с. 16].

Зазначимо, що військові педагоги під час організації навчальних занять з курсантами, повинні пам'ятати, що пізнавальний аспект мислення полягає в активній пере-

робці різного роду інформації, і тієї, що вже є, і тієї, що надходить. Здійснюється цей процес за допомогою системи взаємопов'язаних дій – мисленнєвих операцій, які виконуються курсантами в процесі їхньої мисленнєвої діяльності. Тому формування умінь роботи з інформацією, її осмислення, переробка, формування навчальних навичок та способів діяльності – це основне завдання військового педагога.

Привертає увагу і той факт, що узагальнений характер мислення проявляється у відображенні загальних і сутнісних властивостей, предметів і явищ, які не сприймаються безпосередньо, а також відносин та закономірних зв'язків між ними в різних формах – поняттях, категоріях, судженнях, гіпотезах, законах, теоріях. У зазначених формах проявляється соціальна природа мислення, адже в них узагальнюється і закріплюється пізнавальний та загально-історичний досвід людства, що робить мислення опосередкованим [6, с. 62].

Військовим педагогам у своїй викладацькій діяльності для формування та розвитку різних видів мислення курсантів ВВНЗ необхідно керуватись запропонованим С. Рубінштейном [7] та А. Брушлинським [1] особистісним планом і враховувати процесуальний аспект мислення. Зокрема, С. Рубінштейн наголошує, що мислити людина починає тоді, коли у неї з'являється потреба в пізнанні, і цілі якого мають особистісне забарвлення та особистісну значущість, а це є основою особистісного плану, тому військовому педагогу під час взаємодії з курсантами ВВНЗ треба формувати особистісний план пізнання своєї майбутньої спеціальності [7].

Коли йдеться про процесуальний аспект мислення, А. Брушлинський звертає увагу на той факт, що всередині пізнавальної діяльності людини зароджуються інтелектуальні операції та психічні процеси (аналіз, синтез, узагальнення), які сприяють пізнанню та інсайту. А тому військовому педагогу треба враховувати процесуальний аспект мислення, розробляючи план навчального заняття, послідовність викладення навчального матеріалу, особливості застосування прийомів активізації навчально-пізнавальної діяльності [1].

Психологічна література традиційно пропонує такі види мислення: наочно-дійове, наочно-образне та словесно-логічне. Це класична класифікація видів мислення, в основі якої лежать форма та спосіб пізнання дійсності. Проте за характером завдання, що вирішується, виокремлюють теоретичне та практичне мислення; за ступенем розгорнутості, усвідомленості та етапності – аналітичне та інтуїтивне; за контролем (критичність розуму) – критичне та некритичне мислення; за ступенем новизни продукту мислення – репродуктивне та продуктивне (творче). І цей перелік неповний. Вище наведено декілька десятків видів мислення, які досліджуються психологами, педагогами, філософами, які можна класифікувати за різними ознаками.

На нашу думку, військовому педагогу необхідно створювати такі умови, які б сприяли формуванню культури мислення курсантів ВВНЗ. Навчальні заняття мають бути насичені найрізноманітнішими завданнями, які вчать курсантів аналізувати, порівнювати, оцінювати, узагальнювати інформацію, яка в них вже є, і ту, яку вони отримують під час навчальних занять. Тому військовому педагогу доцільно мати у своєму методичному арсеналі найрізноманітніші приклади, кейси, презентації, які будуть сприяти формуванню в курсантів ВВНЗ вміння аргументовано висловлювати власну думку щодо поставленого питання; залучати курсантів ВВНЗ до оцінної діяльності (здійснювати оцінку об'єктивності

оціночних суджень з позиції логіки); формувати уміння пошуку помилок, недоліків, ціннісних складових в навчальному предметі, зміст якого вони опановують.

Не менш важливим для курсантів ВВНЗ є сформованість уміння самостійної роботи з інформацією. Упродовж усього періоду навчання у ВВНЗ курсанти повинні навчитись виявляти протиріччя, перевіряти гіпотези, здійснювати пошук альтернативних способів вирішення проблем, здійснювати рефлексію умінь [7]. Усе це можливе за умови відходу від традиційного репродуктивного навчання. Формуванню культури мислення курсантів впливає застосування військовим педагогом таких новітніх педагогічних технологій, як: технологія ситуаційного навчання (кейс-метод), технологія критичної (екстремальної) ситуації, технологія повного засвоєння, технологія евристичного навчання, імітаційні технології тощо [8].

Як було зазначено, сьогодні вчені досліджують найрізноманітніші види мислення, у тому числі, і наукове, а тому формування нового знання у курсантів ВВНЗ є основою для розвитку в них наукового мислення. Цьому активно сприяють не лише аудиторні заняття під керівництвом військового педагога, а й самостійна науково-дослідна робота у межах діяльності наукового гуртка. Остання передбачає участь курсантів у науково-практичних конференціях та семінарах, на яких вони виступають з презентаціями результатів своїх досліджень, вступають у наукові диспути, аргументовано відстоюють свої позиції. Така діяльність формує у курсантів ВВНЗ систему наукового мислення, закладає основи їхнього наукового світогляду, сприяє здійсненню ними прикладних наукових досліджень.

Таким чином, *мислення курсантів ВВНЗ* представляє собою їхню активну пізнавальну діяльність, що спрямована на узагальнене, опосередковане пізнання об'єктивної дійсності, відкриття нових знань, прогнозування подій, дій під час вирішення завдань, проблем на підставі переробки та перетворенні інформації, при підсвідомому використанні минулого досвіду та вихідного мінімуму знань, що орієнтує їх на предмет дослідження з використанням рефлексії.

Висновки. У результаті аналізу наукової літератури визначено соціально-психологічну природу мислення та сформульовано поняття "мислення курсантів ВВНЗ".

O. Kozhedub, PhD in Sociological Sci., Ass. Prof.
kozedub2000@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-7332-1727,
V. Gavryushenko, PhD in Psychological Sci.
gavryushenko2008@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-5119-0890,
K. Kalyshenko, Lecturer
psy.kalyshenko@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4910-1702
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL COMPREHENSION OF "THINKING OF MILITARY HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION CADETS"

Scientific article authors, having analyzed separate aspects of philosophical, psychological and pedagogical literature, operationalize and find out comprehension of "thinking of military higher educational institution cadets". The article notes that social and psychological nature of thinking should be appropriately researched with activity based approach, because cognitive activity of military higher educational institution cadet is founded on thinking. Such an approach allows the authors to discover personal (the necessity of knowledge, significance of the acquired knowledge, the goals and plan of cognitive activity) and professional (analytical and synthetical activity) aspects of military higher educational institution cadets. In brief authors describe the following mental phenomena: mental activity (system of mental actions and operations aimed to definite goal achievement), mental operations (analysis, synthesis, generalization, classification and abstraction, etc.), types of thinking (analytical, critical, practical, economical, ecological, scientific, etc.), forms of thinking (concept, judgment, inference). The authors emphasize that understanding of social and psychological nature of thinking of military higher educational institution cadets will allow the military teacher to appropriately implement such modern pedagogical techniques as situational teaching (case-method), critical (emergency) situation technique, complete understanding technique, heuristic teaching technique, simulation technologies, etc. The final step is to determine the prospects of scientific research, which the authors see in the formation of certain types of thinking (for example, analytical, critical, professional, creative, etc.) of cadets by means of the modern pedagogical technologies.

Keywords: thinking, military higher educational institution cadet, thinking of military higher educational institution cadet.

Перспективним напрямом дослідження є формування окремих видів мислення (напр., аналітичного, критичного, професійного, креативного тощо) курсантів ВВНЗ засобами новітніх педагогічних технологій.

Список використаної літератури

1. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение. Москва : изд-во Моск. псих.-соц. ин-та, 2008. 406 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
4. Еникеев М.И., Кочетков О.Л. Общая, социальная и юридическая психология : краткий энциклопед. словарь. Москва : Юрид. лит.-ра, 1997. 448 с.
5. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2 изд., расшир., испр. и доп. Ростов н/Д : изд-во "Феникс", 1999. 512 с.
6. Матюшкин А.М. Мышление, обучение, творчество. Москва : МПСИ ; Воронеж : НПО "МО-ДЭК", 2003. 720 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 713 с.
8. Стрельников В.Ю. Бритченко И.Г. Сучасні технології навчання у вищій школі : модульний посіб. для слухачів авт. курсів підвищення кваліфікації викладачів МІПК ПУЕТ/ Полтава : ПУЕТ, 2013. 309 с.
9. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. ред.-ті) та ін.; Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук (наук. ред.-ри); І.О. Покаржевська (худ. оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.

References

1. Brushlinsky, A. (2008). Subject: thinking, learning, imagination. Moscow: Publishing house of the Moscow Psychological and Social Institute. [In Russian]
2. The Great Tlumachny Dictionary of the Happy Ukrainian Movies: 250,000 (2005). Kyiv; Irpin: Perun. VIII. [In Ukrainian]
3. Goncharenko, S. (1997). Ukrainian pedagogical vocabulary. Kyiv: Libid. [In Ukrainian]
4. Enikeev, M., Kochetkov, O. (1997). General, social and legal psychology. Concise encyclopedic dictionary. Moscow: Legal Literature. [In Russian]
5. Petrovsk, A. & Yaroshevsky M. [Ed] (1999). A Brief Psychological Dictionary. Rostov p / D: publishing house "Phoenix". [In Russian]
6. Matyushkin, A. (2003). Thinking, learning, creativity. Moscow; Voronezh. [In Russian]
7. Rubinstein, S. (2007). Fundamentals of General Psychology. St. Petersburg: Peter. [In Russian]
8. Strelnikov, V. & Britchenko, I. (2013). Modern technologies of higher education: a modular guide for students of author's refresher courses for teachers. Poltava. [In Ukrainian]
9. Philosophical encyclopedic dictionary (2002). V.I. Shinkaruk (chairman of the editorial board), etc.; L.V. Ozadovska, N.P. Polishchuk (scientific editors); I.O. Pokarzhevskaya (decoration). Kyiv: Abris. [In Ukrainian]

Надійшла до редколегії 25.01.22